

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

بررسی محتوایی داستانهای کودکان سالهای ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۵

(گروه سنی ج-د)

استاد راهنما

دکتر محسن محمدی فشارکی

استاد مشاور

دکتر حسین آقاحسینی

پژوهشگر

هانیه قرقچیان

اردیبهشت ماه ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه متعلق
به دانشگاه اصفهان است

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی
خانم هانیه قرقچیان تحت عنوان

بررسی محتوایی داستانهای کودکان سالهای ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۵
(گروه سنی ج-د)

در تاریخ ۱۳۸۹/۲/۲۶ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه ~~کلیک~~ به تصویب نهایی رسید.

امضا	استادیار	با مرتبه علمی	دکتر محسن محمدی فشارکی	استاد راهنمای پایان نامه
امضا	دانشیار	با مرتبه علمی	دکتر حسین آقا حسینی	استاد مشاور پایان نامه
امضا	استادیار	با مرتبه علمی	دکتر زهره نجفی	استاد داور داخل گروه
امضا	استادیار	با مرتبه علمی	دکتر مریم محمودی	استاد داور خارج از گروه

چکیده

ادبیات کودکان به عنوان شاخه ای از ادبیات فارسی روزگاری است که در کشور ما پا به عرصه وجود گذاشته است و هنوز تا رسیدن به جایگاه شایسته اش زمان باقی است. بررسی و پژوهش در باب ادبیات کودکان اعم از داستان، شعر، علوم مختلف، سرگرمی و هنر، با یاری گرفتن از نظریات روز دنیا در این باره از مسائل مهم و اساسی است که باید در رشد و گسترش هر چه بهتر و سریعتر این شاخه از ادبیات به کار گرفته شود. همچنین تألیف و ترجمه کتاب با تحقیق و مطالعه و پژوهش و توجه هر چه بیشتر به این مقوله راه را برای تعالی آن می گشاید. بنابر این بررسی محتوایی و موضوعی و ظاهری داستانهای کودکان در این پایان نامه مورد توجه قرار گرفت و ۳۷ داستان تألیفی از سه انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، شبابویز و مدرسه از گروه سنی ج-د، در سالهای ۸۱ تا ۸۵ برای این بررسیها انتخاب شد. در ابتدا خلاصه‌ای از داستانها برای آشنایی خواننده با موضوع و محتوای داستان ذکر شد. سپس به موضوعاتی که در داستانها به آنها توجه شده، پرداخته و شاهدشان نیز از داستان مورد نظر آورده شد و در پایان، تحلیلی از داستان از لحاظ محتوایی و تا حدی جنبه های بلاغی و تصاویر آنها ذکر شده است. نمودارهایی نیز از ۵۵ موضوع به دست آمده از داستانها، همچنین تعداد داستانها در چند موضوع کلی در باب ادبیات کودکان، و تعداد داستانها در هر موضوع در میان کتابهای سه ناشر انتخاب شده از سالهای ۸۱ تا ۸۵ ترسیم شده است. در بخش جمع بندی نیز آماری از تعداد نویسندگان و تصویرگران زن و مرد و بررسی میزان توجه به موضوعات مختلف ادبیات کودک و نتایج دیگر بیان شده است. هدف اصلی این پایان نامه، بررسی موضوعات مطرح شده در داستانهای مورد نظر بوده است و همچنین چگونگی طرح شدن آنها در داستانها، برای توجه دادن بیشتر نویسندگان و پژوهشگران این زمینه، تا با دقت و آگاهی بیشتر به موضوعاتی که در داستانها به کار می رود بپردازند؛ و در نتیجه شاهد بالا رفتن سطح کیفی داستانهای کودکان باشیم.

کلیدواژه: ادبیات کودک و نوجوان، داستانهای کودکان، شورای کتاب کودک، گروه سنی ج-د

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵	پیشگفتار
	فصل اول: کلیات
۱	۱-۱ تعریف ادبیات کودک
۴	۲-۱ اهداف و وظایف ادبیات کودک
۷	۳-۱ موضوع ادبیات کودک
۸	۴-۱ پیشینه ادبیات کودک در ایران
۹	۱-۴-۱ ادبیات عامیانه
۱۰	۲-۴-۱ تربیت خواص و شاه زادگان
۱۰	۳-۴-۱ ادبیات کودکان از مشروطیت تا دهه چهل
۲۰	۴-۴-۱ ادبیات کودکان از دهه چهل به بعد
۲۲	۵-۴-۱ دهه شصت
۲۳	۶-۴-۱ دهه هفتاد
۲۶	۵-۱ انواع ادبیات کودک
۲۶	۱-۵-۱ کتابهای داستانی
۳۲	۲-۵-۱ کتابهای غیر داستانی
۳۵	۶-۱ شرح حال نویسندگان
۳۵	۱-۶-۱ محمدرضا یوسفی
۳۹	۲-۶-۱ احمدرضا احمدی
۴۴	۳-۶-۱ احمد اکبرپور
۴۵	۴-۶-۱ هوشنگ مرادی کرمانی
۴۶	۵-۶-۱ محمدرضا سرشار (رضا رهگذر)
۵۲	۶-۶-۱ فرهاد حسن زاده
۵۴	۷-۶-۱ محمدرضا شمس
	فصل دوم: بررسی داستانها
۵۸	۱-۲ معرفی موضوعات
۶۲	۲-۲ حماسه سیاوش

صفحه	عنوان
۶۷	۳-۲ یک سین+ هفت سین
۷۱	۴-۲ آجر لقی
۷۵	۵-۲ آخرین پدربزرگ
۸۰	۶-۲ آخرین فرستاده.....
۸۹	۷-۲ ابوالوفای بوزجانی
۹۲	۸-۲ بازگشت
۹۵	۹-۲ بهرام گور.....
۹۸	۱۰-۲ پرواز.....
۱۰۰	۱۱-۲ داریوش هخامنشی.....
۱۰۴	۱۲-۲ درفش کاویانی
۱۰۶	۱۳-۲ نبرد دندانقان.....
۱۰۹	۱۴-۲ نبرد کوناکسا.....
۱۱۴	۱۵-۲ نقاشی.....
۱۱۷	۱۶-۲ نه تر نه خشک.....
۱۲۳	۱۷-۲ نیما.....
۱۲۵	۱۸-۲ همان لنگه کفش بنفش.....
۱۲۹	۱۹-۲ آواز.....
۱۳۱	۲۰-۲ راز پرواز.....
۱۳۳	۲۱-۲ سپندارمذ.....
۱۳۶	۲۲-۲ صیادان ماه.....
۱۳۸	۲۳-۲ عروس پابرهنه.....
۱۴۱	۲۴-۲ مداد سیاه و مداد قرمز.....
۱۴۵	۲۵-۲ مردی که اسرار سرزمینها را می دانست.....
۱۵۰	۲۶-۲ افسانه اوجی.....
۱۵۲	۲۷-۲ امپراتور کلمات.....
۱۵۶	۲۸-۲ پسری که بلد بود بشمارد.....
۱۵۸	۲۹-۲ روزی که مه بی پایان بود.....
۱۶۰	۳۰-۲ رؤیای باد.....

صفحه	عنوان
۱۶۲	۳۱-۲ زربال
۱۶۵	۳۲-۲ شاه شاخدار
۱۶۷	۳۳-۲ طوطی و بازرگان
۱۷۰	۳۴-۲ گنج قلعه سفید
۱۷۲	۳۵-۲ نشان دلیری
۱۷۵	۳۶-۲ همه آن قایقهای کاغذی
۱۷۸	۳۷-۲ آریو برزن
۱۸۰	۳۸-۲ مثل همه اما مثل هیچ کس
۱۸۴	پیوست ۱
۱۸۶	جمع بندی
۱۸۸	نتیجه گیری
۱۹۱	فهرستها
۱۹۱	فهرست نویسندگان
۱۹۳	فهرست موضوعات
۱۹۶	منابع و ماخذ

پیشگفتار

داستانها و آثار نوشته شده برای کودکان یا مناسب با روحیات کودکان از روزگار قدیم مورد توجه بوده است. آثار متعددی از گذشته موجود است که نه مختص کودکان بلکه برای بزرگ سالان نوشته شده است ولی به دلیل ویژگیهایی که دارد کودکان با آنها ارتباط بیشتری برقرار کرده اند تا بزرگ سالان. مثل بعضی داستانها از قابوسنامه و مرزبان نامه و بوستان و گلستان سعدی و کلیله و دمنه و مثنوی مولوی و بسیاری نمونه های دیگر از ادبیات کلاسیک ایران.^۱

در ادبیات جهان و در سده های نزدیکتر آثاری مانند روبنسن کروژونه اثر دانیل دوفو^۲ پدید آمده که با این که برای کودکان نوشته نشده ولی مورد استقبال بیشتری از سوی آنها قرار گرفته است و بعد از آن کتاب سفرهای گالیور اثر جاناتان سويفت^۳ و کتابهای دیگر.

کشورهای اروپایی پیشرو خلق آثاری مخصوص کودکان و نوجوانان بوده اند که شارل پرو^۴ فرانسوی و برادران گریم^۵ آلمانی جزو اولین و معروفترین آنها هستند و بعد از آنها هانس کریستین اندرسن^۶ دانمارکی، پدر ادبیات کودک با خلق داستانهایی فانتزی و جذاب، بهاری شکوفا و بارور در ادبیات کودکان می آفریند که تا امروز شاهد رشد و بالندگی آن هستیم. «قرن نوزدهم قرن هانس کریستین اندرسن دانمارکی است (۱۸۰۵-۱۸۷۵) که با آثارش ادبیات کودکان را وارد مرحله دیگری از حیات خود کرد و آن شکستن چرخه تکرار، الگوبرداری و بازنویسی آثار کهن بود.» (قزل ایغ، ۱۳۸۶: ۸۱)

«در یک جمع بندی کلی می توان چنین نتیجه گرفت که قرن نوزدهم قرن شکوفایی دوران کودکی و به تبع آن، ادبیات خاص کودکان به شمار می آید و برگزیده ترین شاه کارهای کلاسیک ادبیات کودکان در این دوره خلق شده است. در این دوره ادبیات کودکان از مرحله سوم که خلق بر اساس الگوهای ادبیات کهن بود به دوره خلق مستقل ادبی گام گذاشت.» (همان، ۸۴)

توجه به ادبیات کودکان و استقبال از آن محدود به اروپا نشد و در آمریکا و سایر کشورها نیز رشد و گسترش و اهمیت بسیار یافت. «نظری به تاریخ ادبیات جهان به ما نشان می دهد که از کشور برزیل گرفته تا هند و از روسیه تا ژاپن در همین قرن نوزدهم است که توجه به ادبیات کودکان، یعنی توجه به ایجاد مطالب خواندنی مخصوص نسل جوان شروع می شود.» (حجازی، ۱۳۸۷: ۲۵)

^۱ - برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به: بررسی و تحلیل ادبیات کودکان در ایران از آغاز تا دهه هفتاد، رضا شجری، تهران:

عیاران، ۱۳۸۴.

^۲ - Daniel Defoe

^۳ - Jonathn Swift

^۴ - Charles Perrault

^۵ - Grimm Bros

^۶ - Hans Christian Andersen

«قرن بیستم میلادی را علی رغم رخداد دو جنگ جهانی باید بهشت دوران کودکی دانست، زیرا "کودک مداری" وجهه همت همگان قرار گرفت.» (قزل ایاغ، ۱۳۸۶: ۸۵)

در ایران نیز چند سالی است توجه به ادبیات کودک و خلق آثاری برای کودکان مورد توجه قرار گرفته است. در ابتدا بیشتر خواندنیهای کودکان ایرانی مختص آثار ترجمه از داستانهای کشورهای دیگر بود و اندکی تألیف از نویسندگان ایرانی وجود داشت. اما به مرور زمان بر تعداد تألیف داستان و سرودن اشعار و دیگر خواندنیها توسط نویسندگان داخلی افزوده شد ولی با این حال باز هم کمیت آثار ترجمه شده نسبت به آثار تألیفی، بالاتر است. برای نمونه مطابق آمارهای که شورای کتاب کودک برای کتابهای سال ۱۳۸۷ ارائه کرده، در حوزه داستان - تألیف ۱۹۳ کتاب و در حوزه داستان - ترجمه ۲۰۸ کتاب منتشر شده است. همچنین تعداد کتابهای خوب داستان - تألیف ۸۹ است، در حالی که تعداد کتابهای خوب داستان - ترجمه ۱۵۶ است؛ و این نشان می دهد با وجود فعالیتهای و تلاشهای بسیاری که برای رشد ادبیات کودک در ایران شده است، هنوز فقر داستانهای تألیفی وجود دارد. همچنین این فقر و کمبود در حوزه آثار نظری درباره ادبیات کودک نیز به چشم می خورد. به این صورت که اولین کتابی که درباره ادبیات کودکان منتشر شد، کتاب «گذری در ادبیات کودکان» از لیلی ایمن و دو نویسنده دیگر بود و بعد از آن هر کتاب دیگری که در این زمینه منتشر شد به طور مستقیم یا غیر مستقیم برگرفته از آن کتاب بود؛ و در حال حاضر تنها تعداد اندکی کتاب نوشته شده که در زمینه های دیگری از ادبیات کودک بحث شده است، مثل مجموعه هفت جلدی «تاریخ ادبیات کودکان»، «روش شناسی نقد ادبیات کودکان»، «فانتزی در ادبیات کودکان» و کتاب «معصومیت و تجربه» - که متوجه فصلی تازه در فلسفه برای کودکان است - همه از کتابهای ارزشمندی است که در سالهای اخیر در زمینه ادبیات کودکان تألیف شده است.

تأسیس مؤسساتی چون شورای کتاب کودک^۷، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و مرکز مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز و فعالیتهای متنوع و برنامه ریزی شده آنها در زمینه ادبیات کودک و نوجوان به رشد و گسترش آن کمک بسیار کرده است. شورای کتاب کودک علاوه بر فعالیتهای مختلفی که انجام می دهد، هر ساله اقدام به انتشار کتاب شناسی توصیفی کتابهای کودکان (در سالهای اخیر کتاب شناسی به صورت توصیفی - تحلیلی ارائه شده است) می کند که در آن کتابهای منتشر شده در هر سال را در گروههای کارشناسی، بررسی و ارزیابی می کنند. در حال حاضر این کتاب شناسی تا سال ۱۳۸۵ چاپ شده است و کتاب شناسی سال ۸۶ نیز آماده و در دست چاپ است. لازم به توضیح است که کتاب شناسی

^۷ - شورای کتاب کودک سازمانی است فرهنگی، غیر دولتی و غیر انتفاعی که در دی ماه ۱۳۴۱ توسط گروهی از کتابداران، دست اندرکاران تعلیم و تربیت، متخصصان، نویسندگان و تصویرگران کتاب کودک و نوجوان تأسیس شد. هدف این شورا توسعه کتاب خوانی میان کودکان، توسعه ادبیات ملی برای کودکان و کمک به گردآوری کتابهای مناسب است. (قزل ایاغ، ۱۳۸۶: ۳۷۴)

هر سال فقط متعلق به همان سال و سال گذشته نیست، بلکه تا دو سه سال قبل را نیز شامل می شود. مثلاً در کتاب شناسی سال ۸۶، کتابهای منتشر شده در سالهای ۸۳ و ۸۴ نیز بررسی شده اند؛ بنابراین در سال ۱۳۸۵ کتابهای بیشتری موجودند که در کتاب شناسی این سال راه نیافته اند و در کتاب شناسیهای سالهای بعد منتشر خواهند شد. این کتاب شناسیها شامل همه کتابهای کودکان نمی شوند و کتابهایی هم هستند که به دلایل گوناگون به گروههای بررسی شورا راه نمی یابند و بررسی نمی شوند.

این پایان نامه شامل دو فصل و یک پیوست است. فصل اول به تعریف ادبیات کودک و اهداف و انواع و تاریخچه ای از آن در ایران می پردازد. همچنین چند تن از نویسندگان معروف و فعال ادبیات کودک که در این پژوهش به آثارشان پرداخته شده است، در ادامه این فصل معرفی می شوند.

در فصل دوم به بررسی و نقد ۳۷ کتاب داستان کودک پرداخته می شود. کتابهای منتخب برای بررسی، داستانهای تألیفی است که از کتاب شناسیهای سالهای ۸۱ تا ۸۶ شورای کتاب کودک در گروه سنی ج-د، از سه ناشر شباویز، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و مدرسه استخراج شده است؛ به جز دو کتاب از دو انتشارات دیگر که کتاب ویژه در کتاب شناسی شورا بوده و به همین دلیل برای بررسی انتخاب شده است. عناوین این کتابها بدین قرار است: آجر لق، آخرین پدربزرگ، آخرین فرستاده، آریو برزن، آواز، ابوالوفای بوزجانی، افسانه اوجی، امپراتور کلمات، بازگشت، بهرام گور، پر پرواز، پسری که بلد بود بشمارد، حماسه سیاووش، داریوش هخامنشی، درفش کاویانی، راز پرواز، روزی که مه بی پایان بود، رؤیای باد، زربال، سپندارمذ، شاه شادار، صیادان ماه، طوطی و بازرگان، عروس پابرهنه، گنج قلعه سفید، مثل همه اما مثل هیچ کس، مداد سیاه و مداد قرمز، مردی که اسرار سرزمینها را می دانست، نبرد دندانقان، نبرد کوناکسا، نشان دلیری، نقاشی، نه تر نه خشک، نیما، همان لنگه کفش بنفش، همه آن قایقهای کاغذی، یک سین+ هفت سین.

انتخاب این پنج سال برای بررسی کتابهای منتشر شده در آن، به سبب نزدیکی آن به زمان حاضر و ضرورت بررسی کتابهای تازه منتشر شده، بوده است؛ و همچنین به این علت که کتاب شناسی سال ۸۵ آخرین شماره کتاب شناسی چاپ شده شورای کتاب کودک است، مبنای پژوهش در این پایان نامه نیز سال ۸۵ به عنوان آخرین سال این بررسیها بوده است.

انتخاب سه ناشر یاد شده نیز به دلیل بالا بودن تعداد انتشار کتابهای آنها در این سالها نسبت به سایر ناشران است.

در بررسی این کتابها ابتدا خلاصه ای از داستان آنها ذکر شده است. سپس به موضوعات جزئی تری که در بطن داستان وجود دارد پرداخته شده است؛ همراه با توضیحاتی درباره چگونگی بیان این موضوعات در داستان. این موضوعات به ترتیب حضور آنها در داستان آورده شده، به جز موضوعاتی که کلی است و تمام داستان را دربرمی گیرد که معمولاً در ابتدای بخش موضوعات آورده شده است. تعریف مختصری از این موضوعات در ابتدای فصل، سپس شواهدی از داستانها برای موضوعات ذکر شده آورده شده است. در انتها

به تحلیل کوتاهی از داستانها از نظر محتوای داستان و جنبه های خوب و بد آن پرداخته شده است. همچنین تصاویر از لحاظ ارتباطشان با متن داستان (ونه بررسی سبک نقاشیها) و جنبه های بلاغی داستانها بررسی شده اند. لازم به ذکر است که صنایع بلاغی در داستانهایی بررسی و تحلیل شده که این جنبه ها در آن داستانها نمود بیشتری دارند. سایر داستانها یا صنایع بلاغی ندارند یا بسیار کم است.

قسمت پیوست شامل چند شکل آماری می شود که شکل ۱، آماری از موضوعات مطرح شده در داستانهای مورد بررسی، شکل ۲ آماری از موضوعات کلی کتابهای گروه سنی ج- د در تمامی انتشارات این پنج سال، شکل ۳ آماری از تعداد کتابها در هر موضوع در این پنج سال و شکل ۴ تعداد کتابهای هر موضوع را در هر کدام از این سه انتشارات نشان می دهد. موضوعات کلی داستانها که شامل داستانهای دینی، ادبیات کهن، داستانهای واقعه گرا، داستانهای فانتزی، زندگی نامه، هنر- بازی و سرگرمی، دانش اجتماعی، کلیات (مرجع)، نمایشنامه، علوم تجربی و داستانهای ویژه است، مطابق تقسیم بندی کتاب شناسی شورا برای کتابهای کودکان است. شکلهای نمایش داده شده، موضوعاتی که در داستانهای این گروه مطرح شده است و کمیت آنها را نشان می دهد و می تواند راهنمایی برای نویسندگان و پژوهشگران باشد تا به موضوعات طرح شده و موضوعاتی که جای خالی آنها مشخص است، توجه بیشتری کنند. در پایان جمع بندی کلی از مباحث مطرح شده و نتایج و تحلیلهای کلی ذکر می شود. قسمت منابع شامل منابعی است که از آنها به طور مستقیم در پایان نامه نقل قول شده است و همچنین منابعی که مطالب آنها غیرمستقیم در انجام این کار، دخیل بوده است و با این که نقل قول مستقیم از آنها نشده ولی پلی بودند برای رسیدن به مفاهیم و نتایج دیگر و نیز برای مطالعه بیشتر معرفی شده است؛ که این دسته از منابع با علامت ستاره مشخص شده است. همچنین منابع داستانی که مشخصات داستانهای مورد بررسی را در بر دارد، که جداگانه فهرست شده است.

لازم به ذکر است این پایان نامه بر اساس دستور کتاب «راهنمای نگارش و ویرایش» از دکتر یاحقی و دکتر ناصح ویرایش شده است.

روش تحقیق

روش تحقیق بدین گونه است که بعد از انتخاب سالهای مورد بررسی و انتخاب گروه سنی ج- د، به دلیل حجم زیاد آثار در این گروه تصمیم بر این شد که چند انتشارات برگزیده و فعال گزینش شود تا با کمتر شدن حجم آثار، بررسی و مطالعه روی آن را دقیق تر و جزئی تر کنیم و تا حد امکان به همه مسائل و موضوعات مطرح شده در کتابها بپردازیم. بنابراین از روی ۵ سال کتاب شناسی چاپ شده شورای کتاب کودک، آثار مشخص شده از نظر سال و گروه سنی و انتشارات انتخاب شد و در دو سه ماهه اخیر، کتاب شناسی سال ۸۶ نیز آماده شد، ولی چون تا چاپ آن زمانی باقی مانده بود، از نسخه سی دی آن برای انتخاب بقیه آثار استفاده شد. سپس کتابها از شورای کتاب کودک و سایت کتابخانه دیجیتال بین المللی کودکان (www.icdlbooks.org) و کتابخانه آستان قدس رضوی تهیه شد.

موضوعاتی که از کتابها استخراج شده، قسمت عمده آن از کتاب «روش شناسی نقد ادبیات کودکان» و دو پایان نامه «پژوهشی در داستانهای منتشر شده برای کودکان و نوجوانان در سالهای ۱۳۵۷-۱۳۵۸» و «سیر موضوعی در داستانهای کودکان و نوجوانان ۱۳۵۷-۱۳۶۵» انتخاب شده است. بعد از انتخاب موضوعات، داستانها بارها و بارها خوانده و موضوعات از بطن آنها بیرون کشیده شده و شاهد آنها نیز برای اثبات و مطالعه ذکر شده است. سپس خلاصه ای از داستانها و تحلیل آنها از لحاظ محتوایی و ظاهری بیان شده است.

این پژوهش با مشکلات فراوانی رو به رو بوده که مهمترین آنها فقدان روش و کاری مشخص و از پیش تعیین شده بود و این مهم در طول یک سال و نیم تحقیق و کنکاش و بحث و گفتگو با استادان و استفاده از منابع تحقیقاتی مراکزی چون شورای کتاب کودک و کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به انجام رسید. مشکل عمده بعدی، کمی منابع اعم از کتابهای نظری درباره ادبیات کودک و همچنین کتابهای داستان بود. در کتابخانه های دانشگاه اصفهان فقط چند کتاب بود که در حوزه کار ما قرار می گرفت و کتاب داستان کودک نیز وجود نداشت. در شهر اصفهان نیز با راهنمایی خانم دکتر نوش آفرین انصاری، با مؤسسه خصوصی انجمن دوستداران ادبیات کودک آشنا شدیم که آنها نیز در فقر و کمبود کتاب به سر می بردند؛ با این وجود تلاش و همتشان جای تحسین و تشویق دارد و با وجود کودکان و مادرانی که مشتاقانه به جلسه های مختلف این انجمن می آیند و صمیمیت حاکم بر آن فضا، امید به پیشرفت و گسترش این مرکز است.

مع هذا استفاده از کتابهای شورای کتاب کودک در تهران و کتابخانه ملی تهران و مشاوره و راهنمایی گرفتن از استادانی چون خانم دکتر انصاری و دیگران در دستور کار قرار گرفت؛ همچنین راهنماییهای ارزنده استادان راهنما و مشاور در مورد روش کار و چگونگی انتخابها و بررسیها به روند پژوهش کمک بسیار کرد.

پیشینه تحقیق

در حوزه ادبیات کودک کتابهای بسیاری تألیف شده است و مقالاتی به نسبت کمتر در چند مجله مخصوص این حوزه مثل پژوهش نامه ادبیات کودک و نوجوان و کتاب ماه کودک و نوجوان و پایان نامه هایی باز هم کمتر چون دو پایان نامه ذکر شده در بخش روش تحقیق، یکی در سال ۱۳۶۰ و دیگری سال ۱۳۶۶، که در بخشهایی مشابه کار ماست. بعد از اینها در بهار ۷۷ مقاله «گزارشی کوتاه از پژوهش تحلیل محتوای کتابهای کودکان و نوجوانان» در پژوهش نامه به چاپ رسید که نتایج بررسی کتابهای کودکان و نوجوانان را از سال ۷۰ تا نیمه اول ۷۶ در ایران، به صورت آماری بیان کرده است.

همچنین مقاله «موضوع یابی برای کتاب کودک و نوجوان» از فروغ شایگان در سال ۸۶ در پژوهش نامه ادبیات کودک و نوجوان چاپ شده است که آن هم به بررسی موضوعات مطرح شده و موضوعاتی که اصلاً مطرح نشده است و جای طرح شدن دارند می پردازد.

فصل اول

کلیات

۱-۱ تعریف ادبیات کودک

برای ادبیات کودکان تعریفهای متعدد و مختلفی وجود دارد که این تعریفها گاهی با هم اختلاف دارند و گاهی اعم یا اخص یکدیگر هستند. تقریباً هر نویسنده‌ای که کتابی درباره ادبیات کودکان می‌نویسد، تعریفی نیز از آن ارائه می‌دهد و می‌توان گفت به اندازه هر کتاب نظری ادبیات کودک، یک تعریف هم از آن وجود دارد. البته این تعداد با احتساب کتابهایی است که نویسندگان آنها از پیشینیان خود نقل قول کرده اند، یا تعریفهایی با صورتی متفاوت با تعریفهای قبلی ولی با همان محتوا با نام خود ارائه داده اند. در این جا چند تعریف از ادبیات کودک که تا حدی همه تعریفهای موجود را در برگیرند و دورنمایی از آن را در ذهن خواننده ترسیم کند، آورده می‌شود.

«ادبیات کودک شامل بخشی از ادبیات است که برای کودکان از سن پیش دبستانی تا پایان دوران نوجوانی مناسب تشخیص داده شده است. کتابهای تصویری، قصه‌های فرهنگ عامه، داستانهای رئالیستی، دانستیهای علمی، شعر و بسیاری نوشته‌های دیگر که از نظر چگونگی به طور خاص برای کودکان و نوجوانان مناسب است از این جمله است.

در یک تقسیم بندی کلی ادبیات کودک را می‌توان به دو دسته عمده تقسیم کرد:

۱. کتابها و نوشته‌ها و سروده‌هایی که به طور مشخص و از ابتدا برای کودکان و با توجه به نیاز و کیفیت ذهنی آنها آفریده شده است.

۲. کتابها، نوشته‌ها و سروده‌هایی که در اصل برای کودکان آفریده نشده است، ولی به دلیل کیفیت خاص برای کودکان نیز مناسب است و می‌تواند مورد استفاده آنها قرار گیرد. این دسته هم شامل ادبیات متعلق به فرهنگ عامه می‌شود که آفریننده خاصی ندارد و هم نوشته‌هایی که مخاطب آن در اصل بزرگسالان بودند، ولی برای کودکان نیز مناسب از کار درآمده و مورد استقبال آنها قرار گرفته است. (پولادی، ۱۳۸۴: ۲۳)

«در اغلب متون نظری مربوط به ادبیات کودکان و نوجوانان آمده است که: "ادبیات کودکان، از همان تعریف ادبیات به معنی اعم برخوردار است، و با توجه به این نکته که برای خردسالان نوشته می‌شود، از حساسیت بیشتری برخوردار است." اما باید دانست که ادبیات کودکان و نوجوانان، تفاوت‌های عمده‌ای با ادبیات بزرگسالان دارد. ادبیات کودکان و نوجوانان از نظر مخاطبین، شرایط و توانایی مخاطبین، اثرگذاری و عمق و کاربرد آن با ادبیات بزرگسالان تفاوت بسیاری دارد. بزرگسالان با شخصیت شکل گرفته، عواطفی تعادل پذیر و کنترل شونده و از همه مهمتر با معیارهای نسبی عقلانی و اجتماعی از ادبیات، بهره و تأثیر می‌گیرند، اما کودکان و نوجوانان، هنوز از معیارهای اندیشیدن بهره‌ای ندارند. عواطف لطیف و رقت احساسات در کودکان و نوجوانان، باعث تأثیرپذیری بسیار عمیق در آنهاست. وجود تخیل گسترده در دوران کودکی و نوجوانی، باعث می‌گردد که کودک و نوجوان، فضای داستان را واقعی انگاشته، و رابطه‌ای بسیار عمیق و حسی با فضای داستان، شخصیتها و قهرمانان و ماجراها برقرار سازد.» (آقایاری، ۱۳۷۵: ۲۲-۲۳)

«اولین و اساسی‌ترین اقدامی که منتقدین درباره تعریف ادبیات کودکان انجام می‌دهند و هنوز هم در بحثهایی که درباره کتابهای کودکان صورت می‌گیرد از درجه اول اهمیت برخوردار است، فرق گذاشتن بین کتابهای آموزشی و کتابهای ادبی است. "اف جی هاروی دارتون" به روشی کلاسیک، تفاوتی را که منتقدین بین کتابهای آموزشی و ادبیات کودکان قائل می‌شوند، به طور خلاصه و عمده بیان کرده است. او می‌گوید: "منظورم از کتابهای کودکان کارهای چاپ شده‌ای است که صرفاً برای این که به کودکان لذت بدهد تألیف می‌شود، نه کارهایی که هدف اصلی آنها تعلیم و آموزش کودکان و یا ساختن افرادی مناسب از آنها و یا آرام نگه داشتن آنها به طور مفید است."

بارزترین خصوصیت ادبیات کودکان، برای هر منتقد ادبیات کودکان این است که ادبیات کودکان باید از طریق سرگرمی و جذابیت ذاتی، با کودک خواننده صحبت کند، نه صرفاً از طریق پیامهای آموزشی که

برای کودک جنبه تعلیمی، اجباری و یا کسل کننده دارد. این خصوصیت همچنین مهمترین روش بیان کننده خصوصیات ادبی کتابهای کودکان است.» (هانت، ۱۳۸۲: ۲۱)

«در فرهنگ آموزش و پرورش سه تعریف از ادبیات کودکان ملاحظه می شود:

۱- خواندنی چاپ شده برخوردار از کیفیت عالی که به وسیله نویسندگان متخصص، مخصوص کودکان نوشته شده است.

۲- مواد خواندنی چاپی برخوردار از کیفیت عالی که مورد قبول کودکان قرار گیرند و ایشان از خواندن آنها لذت ببرند.

۳- هرگونه ماده چاپی معتبر برای استفاده کودکان.

۴- ادبیات کودکان به مجموعه آثار و نوشته‌هایی [کتابها و مقاله‌ها] گفته می شود که به وسیله نویسندگان متخصص برای مطالعه آزاد کودکان تهیه می شود و در همه آنها ذوق و سطح رشد و نضج کودکان مورد توجه است.*

با توجه به تعریفهای مذکور:

• هرگونه خواندنی خوب مخصوص کودکان، تحت مقوله " ادبیات کودکان " قرار می گیرد.

• و منظور از کیفیت عالی این است که:

الف. با رغبتها و نیازهای سنی کودکان متناسب باشد.

ب. با تجربه‌های کودکان ارتباط پیدا کند.

پ. معلومات درست و واقعی به کودکان بدهند.

ت. به تغییر مطلوب رفتار کودکان بینجامد.

از این تعریفها می توان دریافت که ادبیات کودکان:

- همه مطالبی را اعم از: متون ادبی، علمی، و هنری شامل می شود که برای کودکان یا نوجوانان، و در حد استعداد و فهم آنها، گردآوری و تدوین شده‌اند و جنبه درسی ندارند.

- همه مسائل زندگی را در برمی گیرد.

- در همه مراحل زندگی مطرح است.

- در همه دروس مطرح است.

- می توان کودکان و نوجوانان را در همه شئون زندگی کمک کند.

* Good, Carter (1945), Dictionary of Education, Mc Graw - Hill Book company. New York.

- می توان قدرت تخیل آنها را گسترش دهد.
- می توان تجربه‌های متعدد و متنوعی را در اختیار ایشان بگذارد.
- می توان قدرت خلاقانه کودکان و نوجوانان را برانگیزد.
- می توان امور و مسائل گوناگون زندگی را به زبان کودک مطرح کند و کودکان و نوجوانان را، به طور غیرمستقیم، برای مواجهه به این مسائل آماده گرداند.
- می توان کمبود و محدودیت کتابهای درسی و زمان مدرسه و وقت معلم را جبران کند. (شعاری نژاد، ۱۳۷۹: ۶۳-۶۵)

۱-۲ اهداف و وظایف ادبیات کودک

ادبیات مانند هر علم دیگری اهدافی را دنبال می‌کند و رسالت و وظایفی بر عهده دارد که باید به آنها جامه عمل بپوشاند. در این میان ادبیات کودک نیز از داشتن آنها برکنار نیست و صاحب‌نظران در این زمینه اهداف و وظایفی برای آن برشمرده‌اند که به آنها اشاره می‌شود.

«از آن جا که ادبیات و بخصوص ادبیات کودکان باید آینده نگر و سازنده باشد، نقشی عمیق و مؤثر بر عهده دارد، که هدفهای مختلف زیر را در برمی‌گیرد:

-آماده کردن طفل برای شناختن، دوست داشتن و ساختن محیط. از طریق ادبیات است که کودکان و نوجوانان مسائل مختلف را می‌شناسند و راههای گوناگون روبرو شدن با آنها را می‌بینند و تجربه می‌کنند و در نتیجه این گسترش دید و تخیل، قدرت تفکر و سازندگی بیشتر به دست می‌آورند.

- شناساندن طفل به خویشتن، ایجاد احترام به اصالت انسانی و میل به اعتلای مداوم. خواندنیهای کودکان و نوجوانان باید بتواند انواع نیازهای روانی آنان را بشکافد، پروراند و تا حد امکان برآورد.

-سرگرم کننده و لذت بخش بودن. بهترین افکار و قشنگترین موضوعها اگر به نحو سرگرم کننده و لذت بخش به کودکان و نوجوانان ارائه نشود هرگز تأثیر لازم را نخواهد داشت.» (ایمن، ۱۳۵۲: ۳-۴)

«-برانگیختن ذوق و علاقه کودکان به مطالعه آزاد.

- دادن اطلاعات درست درباره: خویشتن، طبیعت، حیوانات، حوادث تاریخی، جهان.

- آشنا ساختن کودکان با امور و مسائل گوناگون زندگی.

- کمک به بهداشت و سلامت روان شناختی کودکان.

- کمک به بلوغ فکری کودکان.

- کمک به رشد و تکامل شخصیت و خودپنداری مثبت.

- آشنا ساختن کودکان با جهان وسیع معرفت و فرهنگهای مختلف بشر.
- پر کردن اوقات فراغت.
- جبران کمبودها و محدودیتهای کتابهای درسی.
- کمک به درسهای دیگر.
- کمک به کودکان در ارضای نیازها و رغبتهای روان شناختی.
- کمک به دانش آموزان در پیشرفت تحصیلی.
- کمک به معلمان در امر آموزش و پرورش. (شعاری نژاد، ۱۳۷۹: ۶۵)
- «تبیین اصول و معارف و احکام دین اسلام.
- رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان به خدا و تقوا.
- تقویت روح پژوهش و تتبع و تحقیق و ابتکار در زمینه‌های مختلف.
- شناخت اسرار جهان آفرینش و کشف قوانین طبیعت.
- استفاده از علوم و فنون و تجارب پیشرفته بشری.
- تربیت افراد متعهد و آگاه و ماهر برای اداره جهان اسلام.
- آشنایی با فرهنگ و سنن جامعه اسلامی ایران.
- شکوفا کردن ذوق هنری و حس زیبایی گرایی.
- توسعه و تحکیم برادری اسلامی و تعاون همگانی و تقویت همبستگی ملی.
- تربیت روحیه دعوت به خیر، امر به معروف، به عنوان وظیفه‌ای متقابل و عمومی.
- احترام به قانون و ایجاد عادت مطلوب برای رعایت آن.
- پذیرش حاکمیت مطلق خدا بر جهان و اسلام.
- نفی هرگونه ستمگری و ستمکشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری.
- تقویت بنیه علمی و فرهنگی و سیاسی کودکان و نوجوانان.
- رعایت اصول بهداشت و حفاظت محیط زیست.
- ایجاد روحیه صرفه جویی و قناعت و پرهیز از اسراف و تبذیر در همه شئون زندگی.
- برانگیختن نیروی کنجکاوی کودکان و نوجوانان.
- ارضای نیروی کنجکاوی کودکان و نوجوانان در زمینه‌های مختلف.
- آشنا کردن کودکان با تجارب مختلف زندگی در گذشته و حال برای رویارویی با مسائل مختلف آینده.

- گسترش معلومات و اطلاعات و دانستیهای کودکان و نوجوانان.

- شکوفا کردن استعدادهای نهفته کودک و راهنمایی او در رفتارهای اجتماعی، به کمک الگوهای صحیح و مناسب.

- شکافتن، پروراندن و برآوردن انواع نیازهای کودک و نوجوان.

- پرورش تخیل کودک و آموزش پیش نگری، آخرین و آفرینندگی.

- ایمان به آرمانهای اسلامی و انسانی و عشق به آزادی و آزادگی. (مرتضوی کرون، ۱۳۶۴: ۶۲-۶۴)

«- فرهنگ سازی: یکی از مهمترین وظایف ادبیات کودکان و نوجوانان، فرهنگ سازی است. رشد علمی و تکنولوژیک در یک جامعه همیشه مترادف با رشد فرهنگی نیست. بسیاری از جوامع پیشرفته تکنولوژیک از فقر فرهنگ انسانی رنج می‌برند. هرچند که فرهنگ نیز از پدیده‌هایی است که تا به حال، تعریف دقیقی از آن به دست نیامده است ولی شاید بتوان گفت: که فرهنگ عبارت از معرفتی اجتماعی، ملی، مذهبی، سنتی است که عامل ایجاد گرایشها، خصایص و رفتارهای بهنجار اجتماعی و منطبق با آداب و سنن ملی و مذهبی در افراد می‌گردد.»

نظام رسمی آموزش و پرورش به این خاطر که بیشترین هم خود را مصروف رشد علمی، آموزشی کودکان و نوجوانان می‌کند و وظیفه خود را در درجه اول، رشد آموزشی مخاطبین قرار داده است، قابلیت لازم و کافی برای فرهنگ سازی ندارد. گذشته از این، نقش رسمی و اجباری بودن آموزش عمومی و یکسان بودن مواد آموزشی، عامل ایجاد بی رغبتی در کودکان و نوجوانان می‌گردد و همین مسأله کارآیی آموزش و پرورش رسمی را به حداقل می‌رساند.

ادبیات کودکان و نوجوانان، چه به صورت مکتوب و چه نوع شفاهی آن، از این نظر که اجباری در انتخاب و مطالعه آن وجود ندارد و کودکان و نوجوانان در فضاهای غیر رسمی و آزاد با آن مواجه می‌شوند و... رغبت بیشتری در مخاطبین ایجاد می‌کند. به همین دلیل نقش و تأثیر آن در فرهنگ سازی عمیق تر است.

- تربیت ملی، مذهبی: آیین، آداب و سنن اجتماعی و ایجاد عرق مذهبی و میهنی در کودکان و نوجوانان اصلیتترین عامل برای حفظ استقلال فرهنگی و رمز بقای جوامع در طول تاریخ است. جوامع کهن در طول تاریخ پر از فراز و نشیب خود با اتکا به آداب و سنن و فرهنگ، قادر به حفظ و استقلال خود گردیده اند.» (آقایاری، ۱۳۷۵: ۳۰-۳۱)

«- معرفی الگوها: کودکان و نوجوانان به الگوهای رفتاری نیازمند هستند. حس همانند سازی در کودکان و نوجوانان و نیاز آنها به الگوهای رفتاری، یک واقعیت مهم تربیتی است. آنها با استفاده از این الگوها،